

Редакција

проф. др Бошко Сувајић,
Филолошки факултет Универзитета у Београду
проф. др Александар Јерков,
Филолошки факултет Универзитета у Београду
проф. др Сава Дамјанов,
Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду
проф. др Дејан Ајдачић,
Гдањск, Универзитет у Гдањску
проф. др Ала Татаренко,
Лавов, Лавовски Национални Универзитет "Иван Франко"
проф. др Олена Дзјуба-Погребњак,
Кијев, Кијевски Национални Универзитет "Тарас Шевченко"
проф. др Душан Владислав Пажђерски,
Гдањск, Универзитет у Гдањску
проф. др Андреј Мороз,
Москва, РГГУ
проф. др Варвара Добровољска,
Москва, Државни руски дом народног стваралаштва

Рецензенти

проф. др Нада Милошевић Ђорђевић,
редовни члан САНУ
проф. др Петар Буњак,
Филолошки факултет Универзитета у Београду

**САВРЕМЕНА
СРПСКА ФОЛКЛОРИСТИКА
VIII**

Зборник радова

Словенски фолклор и књижевна фантастика

Уредници

проф. др Дејан Ајдачић
проф. др Бошко Сувајџић

Удружење фолклориста Србије
Комисија за фолклористику Међународног комитета слависта
Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“
Центар за културу „Вук Караџић“ у Лозници

Београд – Тршић
2020.

ЛИК КРАЉЕВИЋА МАРКА У САВРЕМЕНОЈ ЕПСКОЈ ФАНТАСТИЦИ

Овај рад се бави фигуром Марка Краљевића и његовим трансформацијама у савременој фантастичној прози. Као наш најпознатији и најпопуларнији епски јунак, Марко Краљевић представља природан избор за модерне ренарације фолклорних сижеа, али обраде овог мотива показују и приближавање различитим другим традицијама и западним токовима жанровске фантастике. Анализом најзначајнијих романескних примера (дела Драгана Р. Филиповића, Бобана Кнежевића, Александра Тешића) и њиховим смештањем у контекст главнотокровских савремених виђања Краљевића Марка од Домановића до данас, покушаћемо да утврдимо различите тенденције у развоју ове фигуре, као и њихове заједничке елементе. Приметно је да сви аутори свесно преобликују лик Марка Краљевића и наглашавају поједине традиционалне аспекте науштрб других, било да је у питању сатирични отклон (Филиповић), психолошка и етичка подвојеност јунака (Кнежевић) или наглашавање његове заштитничке и спасилачке улоге (Тешић).

Кључне речи: епска фантастика, Краљевић Марко, Бобан Кнежевић, Драган Р. Филиповић, Александар Тешић.

Увод

Слојевит и поливалентан, лик Краљевића Марка је и у народној и у уметничкој књижевности реципиран и приказиван на низ различитих начина, од заточника свих витешких врлина до кавгације, насилника и пијанице. У овом раду, посветићемо се варијантама те фигуре у модерној епској фантастици,² истражујући интертекстове на које су се одабрани аутори ослањали, те слојеве и аспекте које су у својим делима појачавали, ублажавали или другачије осветљавали.

¹ tijana@gmail.com

² Дефинисање епске фантастике/фантазијске књижевности, а нарочито њене српске варијанте, сложен је задатак који излази ван оквира овог рада. Упућујем на Atteberg 2004, Тропин 2009 и Јаковљевић (2019: 97-100).

Док су уметничке обраде Марковог лика код нас често и темељно анализиране кад су у питању проза или драма главног тока – довољно је погледати литературу посвећену драмском *Краљевићу Марку* Борислава Михајловића Михиза (Брђанин 2003; Самарџија 2018, да поменемо само неке) – маргинализоване представе (Марко у дечјој књижевности, популарном историјском и псеудоисторијском роману, те фантастичном роману) још чекају подробну анализу. Ретки су изузеци попут радова Нине Марковић и Вишње Мићић, који се баве односом збирке Бранка Стевановића *Авантуре Краљевића Марка* и циклуса народних песама о Марку (Марковић 2018; Мићић 2015). То важи и за дела епске фантастике: о озбиљној академској рецепцији можемо говорити у случају *Црног цвета* (Пешикан Љуштановић 2004; Јаковљевић 2013), док су Тешићеви и нарочито Филиповићеви романи остали готово невидљиви (са изузетком нпр. рада Снежане Шаранчић Чутура (2012) или Драгољуба Перића (2015) који их помињу у оквиру шире перспективе). Разлоге за то можемо тражити у специфичној историји објављивања ових дела (нарочито у случају старијих романа, у малим и слабо доступним тиражима), али и у ширем контексту вредновања овог жанра. Како наводи Перић:

Најпопуларнији јунак српске и јужнословенске усмене епике, Марко Краљевић, појављује се као прототип за три романескна лика – безимени (али иконографски, посредством хронотопа – престоног града Прилепа и патрилинеарним повезивањем с Вукашином краљем довољно препознатљив) лик – рефлектор у роману Б. Кнежевића *Црни цвет* (1993), као лик у роману *Косингас – Ред змаја* (2008) А. Тешића, и као предложак за лик Жарка Перуновића у Гајићевом првом делу романа *Бајка над бајкама* (2013). Психолошки најкомплекснији, најубедљивији и уметнички најдорађенији јесте управо Марков лик у Кнежевићевом роману (1993, 2003), можда стога што претпоставља одраслог читаоца. Он не учествује у сизијевој карактеристичној за обредни сценарио иницијацијског типа, нити има оне прогресије развоја, карактеристичне за лик адолесцента који тек осваја своје место под сунцем. Марко не пролази иницијацију. Напротив – роман се завршава кружно, где је и почео. (Перић 2015: 144)

За потребе ове анализе одабран је нешто другачији корпус. Први и изузетно значајан текст чијој ћемо анализи приступити јесте Филиповићева *Златна књига*, док су два Гајићева романа изостављена јер се његов Жарко и именом и мотивски пресудно одваја од фигуре Марка Краљевића. Услед другачије форме из анализе је изостављена и врло занимљива збирка песама *Марко*

Краљевић и змај (2017) Петра Меселције, иако би начин на који Меселција обрађује познате мотиве и придружује им нове свакако заслуживао критичку пажњу.³ Тако ће рад бити усредсређен на дела трију аутора: Драгана Р. Филиповића, Бобана Кнежевића и Александра Тешића.

За разумевање њихових различитих приступа биће корисно да се подсети на слојевитост легенде о Марку Краљевићу. Јован Деретић је констатовао да „[з]агонетност Марка Краљевића произлази првенствено из огромне и неизгладиве противуречности између песничке и историјске слике о том јунаку, између оног што о њему певају песме и оног што о њему говоре документи“ (Деретић 2016: 92), док Ненад Љубинковић у легенди о Марку уочава „бар четири препознатљива, одвојива слоја“ (Љубинковић 2010: 251–252) Љубинковић их потом набраја: 1. Епска, ритерска легенда о Краљевићу Марку. 2. Митолошки слој легенде. 3. Лимитрофни облик (најзанимљивији у контексту овог рада). 4. Марко државотворац и слободоносац. Ти слојеви не само да се драстично међусобно разликују, већ покушај да се ускладе у јединствен лик доводи до контрадикторних резултата или, у најбољим случајевима, до психолошки изузетно комплексних конструкција. Приликом анализе, видећемо како се аутори, било спонтано било свесно, опредељују за неки од слојева.

У граничним, лимитрофним областима, у којима се сучељавају и сукобљавају људи различите националне и верске припадности, трају, али и живе напоредо, две различите епске легенде о Марку. Једна га уздиже и велича као особени симбол властите националне и верске самобитности. Друга га оспорава и унижава као херојски и етнички симбол националног и верског непријатеља. (Љубинковић 2010: 252)

Драган Р. Филиповић, Златна књига

Први од наведених романа – *Златна књига*, конструкцијом и темом умногоме одудара од данашње домаће продукције епске фантастике. Основни мотив – повратак Краљевића Марка у савремено друштво (овде Ужице крајем осамдесетих година двадесетог века, у доба настанка романа) – и изражена сатирична

³ Аутор, код нас познат и цењен пре свега као илустратор и сликар, овде се окушао на пољу десетерачке епике, стварајући нове песме о Марку. У питању је занимљив опит који сам аутор тумачи као део свог процеса индивидуације и поистовећивања с епским јунаком.

нота јасно указују на интертекст овог дела: класичну приповетку Радоја Домановића, „Краљевић Марко по други пут међу Србима“. Као и Домановићев јунак, и Филиповићев Марко служи као катализатор низа догађаја који ће у пуној мери показати мане и слабости позног југословенског социјализма.⁴ Међутим, за разлику од Домановића, у шири, романескни оквир Филиповић уграђује и низ других значењских слојева: од проживљеног, али гротескно стилизованог приказа живота полусвета, ситних криминалаца и маргиналаца Ужица, преко кључних тренутака у историји Ужица, алузија на нестабилну и запаљиву политичку ситуацију пред распад Југославије, па до мистичног мотива Златне књиге за којом трагају различити ликови овог романа, од алхемичара Макарија до виле Равијојле. Док Домановићев јунак васкрсава по божјем нахођењу, Филиповићевог оживљава „нечиста“ сила – а натприродна бића и равни постојања код њега много су комплекснији, захваљујући успешном прожимању елемената различитих паганских, верских и мистичких традиција од словенског паганизма до алхемије.

То важи и за лик Марка Краљевића: није у питању „аутентични“, првобитни јунак, већ његова приближна реконструкција коју ствара вила ослобођена из разбијене амфоре. При томе се служи телом остарелог професора географије Ратомира Ћирића, али га допуњује молекулима „из земље, зарђале хелебарде, из цркотине неке положаре бачене у шипражје, из вроне убијене праћком“ (Филиповић 2009: 28), а Маркову свест и идентитет формира планском селекцијом података о његовом животу (који се овде поистовећује са епском биографијом) и свакодневном животу „у она и ова времена“ чиме се унапред потиरे могућност комичких неспоразума какве код Домановића представља Марков сусрет с бицикlistом и његов кобни завршетак.⁵ Филиповић наглашава и шта је из те реконструкције изостављено, у блиској парафрази

4 Бошко Сувајџић код Домановића осим сатире уочава и разграђивање епског света, које ћемо поново затећи и код Филиповића: „Тако ће се из две излишности које су једна другој изоморфне, у игри двосмислица и алегоричко-сатиричних алузија на стање и прилике у обреновићевској Србији Домановићевог доба, вршити пародијска деканонизација епског света упоредо са теоријским канонизовањем сатире као жанра у српској књижевности“ (Сувајџић 2008: 129). И, нешто касније: „Домановић девалвира смисао и функције познатих епских атрибута на којима почива Маркова биографија“ (Сувајџић 2008: 130).

5 Израз „комички“ овде треба схватити у ширем смислу: Марково убиство несрећног бицикlistе спада у област *Galgenhumora*. За данашњег читаоца се тако комички ефекат брзо губи. „Детињаста склоност јунака да свуда око себе види прилике за авантуре и подвиге која се најпре показује комичном (ако и помало гротескном), у крајњем исходу испада до крајности насилничка, безумно дивљачка.“ (Бубања 2008: 273).

епског десетерца, чиме истовремено постиже иронијски ефекат, подсећа на често прећуткивану страну Марковог карактера и уклапа је у контекст свог романа који обилује сценама насиља:

Из објективних и педагошких разлога је прећутала да је Марко и на једну вилу потегао буздован, шестоперац златни, међ плећа ударио, оборио на земљу и поштено је млатио буздованом преврћући је с десне на лијеву страну.

Поменула му није ни Росу, сестру Леке капетана из Призрена, која је одбила Маркову просидбу казавши да неће имат' гроба ни укопа, ни да јој је оштрим пињалом десну руку одсекао и метнуо у лијеву, да очи јој је извадио, у јаглук завио и турио у десно њедарце. (Филиповић 2009: 29)

Овако „сложен“ лик носи све типске особине Марка Краљевића: огромну физичку снагу, напраситост, склоност чулним уживањима; али их уклапа са особинама и знањем професора коме је накалемљена Маркова персона. Тако Марко инстинктивно реагује на појаву полицајаца који су Ћирића претукли на смрт: „није знао да је саздан од жртве ове двојице садиста, никако, али је знао да му њихова близина наводи сваки мишић на титрање, сваки нерв на слање милијарди сићушних импулса овлашћених да се слију у наређења који је мозак само могао да овери“ (Филиповић 2009: 48). На сличан начин је Марков однос према појединцима (авет стражара Фатмира) заснован на односу, пријатељском или не, који је према њима имао професор. Ово је нарочито значајно у случају Јака Зорана Ивандића, званог Гњавеж, кога после Марковог „одметања“ вила у још једном насилном преображају претвара у нову верзију Мусе Кесеције, још примеренију њеним циљевима. На први поглед могу деловати неочекивано ауторске одлуке да Ивандића и професора повезује искрена наклоност, али и блиска крвна веза – иако тога нису свесни, Ивандић је његов братанац и син рођеног млађег брата; Ивандић је и карактером удаљен од Мусе Кесеције епске песме, а поготову од карикатуралне верзије Мусе коју од њега ствара вила. Међутим, Филиповић овде заправо упоредо користи и преиначује два мотива из песама о Марку. Један је знатно познатија борба са Мусом, најављена већ приликом сусрета на пијаци када се случајно сударе Марко и Гњавеж (Филиповић 2009: 38), али други, прикривенији, јесте мотив борбе у којој се Марко сусреће са нећаком и не препознаје га;⁶ док се у неким

6 „Убиство сродника у незнању ретко се везује за очеве и синове српске усмене епике, али се такав конфликт премешта на браћу или ујаке и сестриће“ (Самарџија 2008: 88) Она примећује и прећутне индикације таквог поступка: „Не само да се у односу

верзијама сусрет окончава срећно, препознавањем и измирењем, Филиповић је очито упознат и са варијантом у којој Марко на превару убија нећака Секулу (Грујичић 2010: 22–24). Користећи као подлогу сукоба савремених верзија Марка и Мусе ове старије текстове, али и уношењем кључног тренутка препознавања (Филиповић 2009: 150) и убијања на превару, Филиповић успева да у брутално сучељавање унесе моменат трагике:

Кад је клонуо, глава у кухињи је рекла нестварним гласом:

– Никад нико неусамљен.

И лудачки сјај у тамним очима се угасио.

Тело је доживело брзу метаморфозу: с коца и конопца скупљени атоми су ужурбано хватали задњи ветар за Стари град и оставили иза себе полураспаднуто тело једног несрећног гњавежа.

Марко је гледао без сажаљења.

У њега јесте штошта продрло: фотографије, покућство, дискретни сигнали знаци бића из околине и био је скоро сигуран у порекло основе на коју је дозидан, међутим, било је то несварено знање. (178)

Филиповић, дакле, уноси у свој лик мотив реконструкције и селекције података, али га истовремено повезује са култом вука, уносећи битну измену у легенду о Светом Сави који одређује вуцима храну: код њега, невољни сведок који на храсту присуствује ритуалу и на крају бива намењен хромом вуку, сâм је Марко. Препознавање Марка као особе која је прошла кроз „вучји зијев“ појачава елементе који лик Краљевића везују за тај конкретни митски слој са рефлексима култа вука: буђење вучје природе дефинитивно ће одвојити Филиповићевог јунака од творевине виле Јелене.⁷

на етичку димензију епског света јунак детронизује, већ злочином прекида и епско-биолошки опстанак свога рода (...) Занимљиво је да се намерно или нехотично убиство сестрића активира у особеним епским биографијама, које се иначе могу поставити на крај епске 'епохе'." (Самарџија 2008: 105)

7 Занимљиво је колико Филиповићева интерпретација заобилази тумачења која се намећу „на прву лопту“ и већ проучене везе с митом које набраја Љубинковић, почевши од трачког коњаника и Светог Ђорђа као хришћанског светитеља-ратника (Љубинковић 2010: 253) па до очигледне аналогије са Хераклом („Није нимало случајно што Марко замењује и смењује старог трачког и античког коњаника. Још мање је случајна Маркова наметљива сличност са Хераклом. Једно од највећих познатих Хераклових светилишта – Хераклеја – налази се на подручју Маркове државе“, Љубинковић 2010: 256). Уместо тога, Филиповић активира митове са којима је Марко везан у најбољу руку индиректно – топос тамног вилајета, фигуру хромог вука; али успоставља и сасвим нововековну интертекстуалну везу са *Франкеништајном* Мери Шели, на коју у самом роману указује Фатмир називајући Марка „крпежом“, састављеним од делова туђих тела.

Са друге стране, одлука да га смести првенствено у миље полусвета и ситних криминалаца (почевши од увода) представља спој са лимитрофним приказима Марка барем колико и ехо Домановићеве „пародијске деканонизације“.⁸ Коначно, завршна слика Марка који плива Дунавом док га сви прогоне и нападају са обале представља први прави искорак, тј. повратак у домановићевску алегорију, који значајно одудара од остатка романа и указује на корене његовог настанка.

Бобан Кнежевић, Црни цвет

За разлику од Филиповићевог прецизно одређеног друштвено-историјског хронотопа, Кнежевић свој *Црни цвет* смешта у временски неодређени, бајковити свет, а протагонисту намерно не именује, иако по различитим детаљима и мотивима лако можемо препознати фигуру Марка Краљевића.⁹ Најупадљивија одлика овог кратког романа јесте специфична структура о којој је детаљно писао Младен Јаковљевић (Јаковљевић 2013) – роман почиње од средишњег сусрета Марка и пророчице Хелене, да би се потом гранао у два наизменична временска смера, напред и унатраг. Тако кулминацију достиже готово истовремено сазнањем како је Марко стекао снагу (у аналептичком току) и њеним губитком (у пролептичком току).

Сам Краљевић Марко код Кнежевића на први поглед не показује препознатљиве мотиве народне епике. Међутим, постепено се склапа слика у којој доминирају два мотива од којих је један мање познат, мотив губитка силе и снаге (као у македонској песми „Крале Марко ја губи силата“), а други сливање фигуре Марка Краљевића и бајке о Баш-Челику. Кнежевић их вешто повезује у једну целину: бајковити почетак у коме Краљевић мора да прикупи три чаробна предмета како би добио одговор на питање које га мучи – како ослободити народ од ратника-чаробњака који се враћа након смрти – убрзо се претвара у наратив који не носи потрага за магичним артефактима (као касније код Тешиха) већ

8 Осим Сувајџића, овај поступак код Домановића примећује и Бубања: „... Домановић релативизује тачку гледишта и експлицитно не доводи у питање Маркове легендарне херојске квалитете већ их једноставно пушта да се покажу изван свог природног елемента...“ (Бубања 2008: 268)

9 „Иако Кнежевић ниједном именом не помиње јунака, он то довољно јасно сугерише – просторно-временским ситуирањем, тематско-мотивским аналозијама с елементима његове епске биографије, његовом иконографском препознатљивошћу ‘кожух од медведа, капа од вучетине’.“ (Перић 2014: 183–4)

сумња и недоумица главног јунака. Док Филиповићев Марко бива деканонизован и пародиран својом новопронађеном позицијом међу ужичким криминалцима са једне и државним чиновницима са друге стране, код Кнежевића пресудни одмак од типског обликовања епске фигуре представља нагласак на кукавичлуку као кључној Марковој особини, потпуно страној уобичајеној херојској фигури.

Читав овај роман може се читати као психолошка студија личности раздиране страхом и кривицом. Кнежевићев протагониста приказан је као будући владар кога околина исмева мање због физичке слабости, а више због страшљивости. Он, међутим, сусрет са спутаним чаробњаком користи да би стекао натприродну снагу, верујући да ће она за собом повући и нестанак страха. Кључни коментар ове промене даје краљевићев отац: „Нешто се десило, није важно шта, и један мој син није више кукавица. О њему се више не прича с подсмехом, њему се диве, њега се боје, али, питам се целе ноћи и дана овог, питам се без одговора, каква је и колика цена тога.“ (Кнежевић 2011: 116) Значајно је што се у овом исказу новостечена снага и не помиње: фокус чак није на стицању храбрости, већ на *ишчезавању кукавичлука*. У целом кратком роману, и краљевић и ликови који га окружују готово опсесивно се враћају мотиву страха као неопростиве слабости, а јунак се непрекидно преиспитује и процењује какав утисак оставља на друге, истовремено правдајући своје поступке или их осуђујући:

Постоји време за све, па тако и за страх једнако као храброст.

(...) ...а да он не помисли да сам кукавица. (Кнежевић 2011: 19)

Пренаглио сам кад сам закључио да онај ко жртвује девојку чини то из слабости и кукавичлука (...) Хоћу ли увек бити на погрешној страни... (Кнежевић 2011: 53)

Кукавица као што си ти не заслужује да земљом ходи, нити у земљи да почива, већ пламен свети да га сагори и ветар у ништавило развеје. (Кнежевић 2011: 131)

Пред сам крај књиге, изнова заробљени ратник-чаробњак руга се краљевићу, истичући страх као кобну ману:

... Подарих ти снагу највећу, заиста највећу и ту замало погреших, али не погреших у нечем другом... не даривах ти оно што си најпре тражио, јер би то кобно било. Видиш, јуначино, храброст је оно што је неопходно за било шта, храброст... снага се стиче, вештина учи, а храброст или имаш или немаш... (Кнежевић 2011: 148–149)

Наличје оваквог система вредности, у коме су најважнији храброст и снага, представљено је понављањем мотива *кривице*. Она је са једне стране индивидуална – Краљевић сноси одговорност за ослобађање натприродног непријатеља свог народа, као и низ условно мањих одговорности за смрти својих пратилаца и сабораца, почевши од Војиновића преко Јованче (кога оставља у лиминалном простору између смрти и живота), па до Чарне коју пред крај романа убија у самоодбрани; а са друге колективна – Краљевић је, као владар и представник свог народа, одговоран за покољ који су у претходној генерацији њихови ратници извршили над ненаоружаним непријатељем.

Већ омамљени беху кад чуше да постоји непослушно племе у брдима које одбија да се повинује новим законима. У пијанству нападну село, покољу све што се бранило, силују све што је преостало и не схватајући да су многе старце и децу и жене исекли... Да би прикрили злочин, покупише и мртве и живе и све до последње душе побацаше у процеп. (...) И мада је процеп дубок толико да нико никада није успео да га премери, неки су у паду остали живи тек колико да српски народ прокуну најстрашнијом клетвом која се могла позвати, клетвом која досеже до Бога самог и пред њим само одговара. Та клетва је ратник-осветник који немилосрдно уништава све што је српско пред собом, куће пали, жене силује, децу коље, старце дави... (Кнежевић 2011: 15–16)

Док Краљевић не окаје тај грех жртвујући се и убијајући истовремено ратника-клетву и себе, не може очекивати спас за свој народ. Овакав приступ Марковом лику, баш као и Филиповићев и Тешићев, брише један од најраспрострањенијих епских момената Краљевићевог лика и кључну везу са историјском личношћу Марка Мрњавчевића, његов вазалски однос према Турцима. Очувана је ипак специфична двозначност Марковог лика, као и мотив жртвовања себе да би се обезбедила победа. Иако не успева да се нагна на крајњи самоубилачки чин, Краљевић се одриче надљудске снаге која га је дотле чинила непобедивим. У јасној паралели са македонском народном песмом, од тог тренутка упућен је на нејуначко постојање и борбу лукавством.

Пажљиво испитивање тока романа показује још да Кнежевић користи и друге постојеће епске мотиве (сусрет са вилом, мегдан са Арапином) али их преображава и сажима у складу са потребама наратива. Једна од најинтересантнијих метаморфоза јесте она коју је доживело бежање пред разгневленим оцем у песми „Урош и Мрњавчевићи“ и сакривање у цркву: овде се краљевић, бежећи

од рођака Војиновића, сакрива на једнако лиминалном месту које нема сакрални карактер цркве већ је хтонског карактера. Сусрет који се ту одиграва врло је близак сцени сусрета са Баш-Челиком, али је далекосежна нагодба коју јунаци постижу другачија од првобитне верзије у бајци и уклопљена у мотивску целину романа.

Па ипак, Марко се на крају ослобађа зависности од стечених вредносних оквира, одриче се поклоњене снаге и препознаје комплексност живота и релативност морала: „Није све у снази, знао сам сада, нити у храбрости, свет је много сложенији него што ми је то некада изгледало, све јесте и није, све је онако како се ствари поставе“ (Кнежевић 2011: 152). Тај закључак можемо повезати са процесом *деепизације* онако како га дефинише Снежана Самарџија, говорећи о фигури Марка у драми Борислава Михајловића Михиза: „Поступак деепизације најчешће подразумева управо наглашавање критичке, иронијске дистанце према основним и доминантним сегментима традиције“ (Самарџија, 2018: 444). Овај увид се не мора прихватити као коначна порука романа. Наиме, још једну његову особитост представља рефлекс тренутне друштвене ситуације: објављен у доба распада Југославије, усред рата (1993), *Црни цвет* јесте и индиректан алегоријски коментар о положају колектива и одговорности његовог предводника, те се може читати као критика стања српског друштва у том тренутку.¹⁰ На то нарочито упућују детаљи које издваја и Јаковљевић:

Друштво из којег јунак романа потиче пати од немогућности самоспознаје, од хроничне неспособности да прихвати сопствене недостатке, усуде и грехе предака и тако учи из прошлости, због чега потискује истину и избегава да се с њом суочи. (Јаковљевић 2013: 689)

И, нешто касније:

Јунак романа поново прелази праг када сапетог ратника-чаробника враћа на место на којем га је пронашао, чиме не постиже крајње разрешење већ симболично поново потискује истину и оставља је, као и генерације пре њега, за будућност. (Јаковљевић 2013: 695)

¹⁰ Било би занимљиво упоредити дела анализирана у овом раду са фигуром Краљевића Марка у савременој македонској и бугарској књижевности. О њима проницљиво пише Дарин Ангеловски у студији *Идентитете и транзицијата*, усредсређујући се на романе *Крале Марко* Слободана Мицковића и *Крале Марко балканскиот принц*, Владимира Левчева. Он експлицитно наводи да се овај други роман може схватити као одговор на балканске ратове вођене деведесетих година прошлог века (Ангеловски 2014: 82).

Тако се у коначници добија згуснут роман богат импликацијама које омогућују дивергентна читања.

Александар Тешић, Косингас
(Ред змаја – Бездањ – Смртовање)

Тешићев Косингас је свакако најзамашнији савремени циклус романа посвећен Краљевићу Марку и, посматрано са становишта жанровских конвенција, најчистији пример епске фантастике на трагу старијих аутора – али не толико Толкина колико његових епигона попут Роберта Џордана или Теда Вилијамса.¹¹ Тешићева намера да напише фантазијску трилогију у којој ће протагониста следити кембеловски образац развоја хероја са хиљаду лица, а да је истовремено укорени у српски фолклор и словенску митологију и смести у историјско раздобље непосредно пре и после Косовске битке, нажалост, није дала уметнички успео резултат (пре свега због језичке невештине аутора). Међутим, трилогија *Ред змаја – Бездањ – Смртовање* барем мотивски представља врло занимљиво остварење. Тешић је, наиме, свом подухвату приступио врло амбициозно, с намером да усклади и учини експлицитним митске слојеве лика Марка Краљевића и митолошки подтекст који се наслућује у појединим песмама. Ради тога се служио различитим изворима и ауторима, почевши од Веселина Чајкановића до Сретена Петровића, не правећи строгу разлику између научно утемељених и спорних текстова.¹² Видљиво је да се Тешић радо служи позним десетерачким збиркама попут Петрановићевих и да из њих преузима мотиве за које је већ крајем деветнаестог века било јасно да су на рубу мистификације. Он једини дословно преузима мотив натприродног, фантастичног порекла јунака, који за своју снагу може захваљивати пореклу од змаја или виле или тиме што га је вила задојила (в. Самарџија 2008: 38–39). И крвно сродство које наглашава везу са ујаком Момчилом везује се за трагове авункулата код нас (Самарџија 2008: 39), али тај мотив у преиначеној варијанти чува само Филиповић.

¹¹ Важно је поменути да се Тешић вратио овом материјалу и објавио нове делове саге о Косингасу, *Кроз огањ и воду* (2016) и *Онај што научи мрак да сија* (2017), али они у овом раду нису разматрани јер се не фокусирају на лик Краљевића Марка.

¹² Треба нагласити да је Сретен Петровић написао и поговор овој трилогији (Тешић 632–637), као и предговор за већ поменути збирку песама Петра Меселџије; несумњиви су углед и популарност које он ужива унутар заједнице читалаца и аутора епске фантастике код нас и утицај његових теза (изнетих у *Српској митологији*) на концепте на које наилазимо код најсвежијих дела српске епске фантастике.

За разлику од Филиповића и Кнежевића, Тешић се у обликовању лика Краљевића Марка служи пре свега четвртим, најмлађим слојем.¹³ Код њега су негативне одлике Марковог лика – кавгаџиство, пијанство, напраситост – ублажене и приказане са дозом симпатија. Надаље, изостаје проблематизовање Марковог односа према женама који се код претходних писаца очувао у мање-више јасним назнакама: код Тешића, он је брижан и нежан отац и муж. Развучена романескна трилогија описује развојни лук Марка од обичног владара до *косингаса*, бесмртног ратника који штити народ од демонских сила. Ту се крије и кључни структурни проблем Тешићевог дела. Марка упознајемо у првом делу као већ средовечног владара, дакле човека који је према критеријумима средњег века у позним годинама и поседује (или би требало да поседује) животно и владарско искуство. Међутим, он се у почетку, под вођством косингаса и бившег монаха Гаврила, показује као неспретан, страшљив ратник, уз то потпуно неупућен у распрострањене народне обичаје. Тек постепено, уз Гаврилово менторство, он постаје храбар и вешт ратник, који се може послужити лукавством против змаја (Кошћеја Бесмртног), али се углавном ослања на своју физичку снагу и храброст, да би пред крај треће књиге заменио Гаврила и преузео његову титулу косингаса.

Овакав сразмерно стереотипан развој личности није оживљен упечатљивошћу или оригиналношћу аутора. Тешић изнова оцртава већ познат развојни лук јунака који од неспретног туђавка постаје спасилац света од сила зла и успут открива своје високо, натприродно порекло. Нажалост, тај профил делује као силом наметнут преко класичног профила Маркове личности, а пре свега одудара од почетне ситуације коју затичемо у роману. Треба поменути да Тешић, слично Филиповићу, активира и слој мотива везаних за вукове, али га повезује са божанством Страхором, док калпак од вучје коже Марку даје неустрашивост и крвожедност, у аналогiji са берсеркерима. Уопште узевши, једна од најизраженијих одлика Тешићеве трилогије јесте страст према комбиновању различитих митологија (Дајбог, кога овде зову Локи, мајански подземни град Силбаба као станиште псоглавих, тодорци као нешто другачији Толкинови Орци, лесници као сатири и тако даље). Пресликавање аналогних митолошких фигура, нажалост, није увек успешно изведено, иако је у питању веома занимљив

13 Овај четврти слој имплицитно препознаје и Сретен Петровић у свом предговору Меселџиној збирци: „Осим заједничких, парадигматских одлика, тај херојски лик је уобличен сагласно историјским датостима које је српски народ дубоко осетио, одлучан у намери да одбрани своју самобитност.“ (Петровић у Меселџија 2017: 7)

концепт (такво је поистовећивање Медузе и вештице Злодеје, коју Марко и Гаврило надмудре употребом огледала, в. Тешић 2009: 250). Интересантно је и другачије позиционирање Косовског боја, који се код Тешића преклапа са великом битком натприродних сила Добра и Зла и окончава победом сила Добра, али постигнутом уз страховите губитке. Можда је најоригиналнији аспект Марковог лика у Тешићевом извођењу пут који Марко прелази од строго хришћанског владара до косингаса отвореног према туђим верама и њиховим божанствима, односно према синкретичкој визији 'правоверја' у коме се стапају различите религије, оличеном у Перуновим веригама које се појављују у *Смртовању*.

Закључак

У закључку можемо истаћи да су, захваљујући различитим интенцијама, стилско-језичким изборима и одабиру различитих мотива и тематских комплекса, а пре свега активацији различитих слојева у грађењу Марковог лика, аутори исте генерације остварили потпуно различита дела, у распону од око двадесет година. Лик Краљевића код сваког од њих добија специфичне особине и у одређеној мери се одваја од епског предлошка, али и од историјске слике о Марку Мрњавчевићу, да би се прилагодио одабраној жанровској матрици. Међутим, један не тако упадљив аспект остаје им заједнички – жртвена, трагичка сенка Марковог лика, преузета из (псеудо)историјске слике о њему. Код Филиповића, роман се завршава надреалним протеривањем Марка који одлази пливајући Дунавом, засут погрдама и нападима, као класични жртвени јарац који са собом односи све туђе грехове. Код Кнежевића, Марко за добробит свог народа приноси на жртву своју натприродну снагу, при чему остаје нејасно да ли ће се у неком будућем тренутку одрећи и живота (али наговештава се да ће одабрати прагматично, половично решење). Коначно, код Тешића се Марко одриче своје људске судбине и преузима улогу косингаса, ратника који више нема додира са обичним, свакодневним људским пословима и везама; тако се одриче и породице, и ширег круга пријатеља и познаника, и владања. Сва три аутора на различите начине варирају мотив Маркове изопштености и усамљености, али и неодређено обећање о његовом будућем повратку.

Литература:

- Ангеловски, Дарин. *Идентитетите и транзицијата*. Скопје: Здружение за компаративна книжевност на Македонија, 2014.
- Брђанин Бранко. *Марко Краљевић и српска драма*, Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства, 2003.
- Бубања, Никола. „Тамна страна перна буздована: Краљевић Марко по други пут меѓу Србима и Јенки на двору краља Артура.“ *Лако перо Радоја Домановића: зборник радова у спомен Радоју Домановићу* (1908–2008). Ур. Малиша Станојевић. Крагујевац: Кораца, 2008. 265–275.
- Грујичић, Петар. *Тамни јунак. Поступци идеализације Марка Краљевића*. ТИА Јанус, Београд, 2010.
- Деретић, Јован. *Загонетка Марка Краљевића*, Sezam Book, Зрењанин, 2016.
- Јаковљевић, Младен М. „Митски херој у Црном цвету Бобана Кнежевића.“ *Зборник радова Филозофског факултета*. Год. 43, бр. 2 (2013): 685–700. <https://drive.google.com/file/d/0BzVmKuYUMVVqdm93bXZJRUNpYWw/view?pli=113.2.2020>.
- Јаковљевић, Младен. *Сер Гавејн и Зелени витез. Превод, тумачења и значења*. Матица српска, Нови Сад, 2019.
- Љубинковић, Ненад. „Краљевић Марко – историја, мит, легенда.“ *Трагања и одговори: студије из народне књижевности и фолклора*. (1) Београд: Институт за књижевност и уметност, 2010. 246–256.
- Марковић, Нина. „Авантуре Краљевића Марка Бранка Стевановића: усмена епска песма у руху савремене поезије за децу.“ *Књижевност за децу у науци и настави: зборник радова са научног скупа Јагодина, 21–22. април 2017*. Факултет педагошких наука Универзитета у Крагујевцу, Јагодина 2018. 299-322. http://pefja.kg.ac.rs/wp-content/uploads/2018/05/Zbornik_radova_Knjizevnost_za_decu_u_nauci_i_nastavi_2017.pdf 13. 2. 2020.
- Мићић, Вишња. „Нехронолошко читање збирке песама *Авантуре Краљевића Марка*.“ *Иновације у настави*, XXVIII, 2015/4, 93–101. <http://www.inovacijeunastavi.rs/wp-content/uploads/Inovacije4-15/11/VisnjaMitic.pdf> 13. 2. 2020.
- Перић, Драгољуб. „Аспектуализација српског романа тзв. епске фантастике у новом миленијуму: у појмовно-терминолошкој магли или о (не) конвенционалном жанровском одређењу српске епске фантастике.“ *Књижевност за децу у науци и настави: зборник радова са научног скупа (Јагодина, 11–12. април 2014)*. Јагодина: Факултет педагошких

наука Универзитета у Крагујевцу, 2014. 173–193. <https://pefja.kg.ac.rs/wp-content/uploads/2018/05/Драгољуб-Ж.-Перић-АСПЕКТУАЛИЗАЦИЈА-СРПСКОГ-РОМАНА-ТЗВ.-ЕПСКЕ-ФАНТАСТИКЕ-У-НОВОМ-МИЛЕНИЈУМУ.pdf> 13. 2. 2020.

Перић, Драгољуб. „Ратници, витезови, чаробњаци, деца и други суперхероји против сила зла (борба добра и зла као тематски оквир најновије српске фикционалне прозе).“ *Српски језик, књижевност, уметност: зборник радова са IX међународног научног скупа [Српски језик, књижевност, уметност] одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (24–25. октобра 2014)*. Књ. 2, *Рат и књижевност*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2015. 139-151. <http://www.filum.kg.ac.rs/dokumenta/izdavastvo/zbornici/2015%20Zbornik%20IX%20veliki%20skup%202014%20knjiga2.pdf> 13. 2. 2020.

Пешикан-Љуштановић, Љиљана. „Епска фантастика за децу и одрасле-проширење граница жанра.“ *Mons Aurgus: часопис за књижевност, уметност и друштвена питања*. Год. 2, бр. 5/6 (2004), 126–134.

Самарција, Снежана. „На урвини покрај сињег мора. Краљевић Марко Борислава Михајловића Михиза и усмена традиција.“ *Речи у времену: усмено стваралаштво и епохе српске књижевности*. Београд: СКЗ, 2018. 437–453.

Самарција, Снежана. *Биографије епских јунака*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2008.

Сувајџић, Бошко. „Краљевић Марко по други пут међу Србима: епска биографија као искушавање жанра.“ *Лако перо Радоја Домановића, Зборник радова у спомен Радоју Домановићу (1908–2008)*. Ур. Малиша Станојевић. Крагујевац: Кораџи, 2008. 125–140.

Шаранчић Чутура, Снежана. „Демонска бића књижевности за децу – поглед из родне перспективе.“ *Детињство: часопис о књижевности за децу*. Год. 38, бр. 1 (2012), 48–58.

Тропин, Тијана. „После Харија Потера: епска фантастика у српској књижевности за децу.“ *Детињство: часопис о књижевности за децу*. Год. 35, бр. 1–2 (2009), 10–13.

Attebery, Brian: “Fantasy as Mode, Genre, Formula”, *Fantastic Literature, a Critical Reader*. Ed. David Sandner. Westport, London: Praeger, 2004. 293–294.

Извори:

- Кнежевић, Бобан. *Црни цвет*. Конрас, Београд 2011.
- Меселџија, Петар. *Марко Краљевић и змај*. Чаробна књига, Београд, 2017.
- Тешић, Александар. *Бездањ*. PortaLibris, Београд, 2009.
- Тешић, Александар. *Ред змаја*. PortaLibris, Београд, 2008.
- Тешић, Александар. *Смртовање*. PortaLibris, Београд, 2013.
- Филиповић, Драган Р. *Златна књига*. Београд 2009.

Tijana D. Tropin

KRALJEVIĆ MARKO (PRINCE MARKO) AS A CHARACTER IN CONTEMPORARY FANTASY

Summary

This paper is focused on the transformations of the Prince Marko figure in contemporary Serbian fantasy. As our most famous and most popular epic hero, Marko represents a logical choice for authors who re-narrate folklore motifs and syuzhets, but modern treatments of this figure draw on various traditions and the Western fantasy genre as well. By analysing the most important examples of fantasy novels featuring Marko (written by Dragan R. Filipović, Boban Knežević, Aleksandar Tešić) and placing them within the context of the most celebrated mainstream modern interpretations from Domanović to the present, we shall attempt to establish the various tendencies of this figure's development and their common elements. It is noticeable that all selected authors present intentional reconfigurations of that character and highlight certain traditional aspects while downplaying others. Some choose a satirical bent (Filipović), some stress the hero's psychological and ethical issues (Knežević) or his role of protector and saviour (Tešić).

Key words: fantasy, Kraljević Marko/Prince Marko, Boban Knežević, Dragan R. Filipović, Aleksandar Tešić.

САДРЖАЈ

УВОДНА РЕЧ.....	5
-----------------	---

I

Лидија Д. Делић ЈАГЊЕ ЂУРЂЕВСКО ПРИГУШЕНА ФАНТАСТИКА ЖРТВЕ.....	9
--	---

Смиљана Ж. Ђорђевић Белић ИДЕЈНИ КОМПЛЕКС <i>ВЕРОВАТИ У СНОВЕ</i> У СВЕТЛУ РЕТОРИКЕ <i>ИСТИНИТОСТИ</i> : ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ ЖАНРА НА ПРИМЕРУ ПРИЧА О СНОВИМА О МРТВИМА.....	27
---	----

Бранко Р. Златковић КУЛТ СВИЊЕ У УСТАНИЧКОЈ ТРАДИЦИЈИ.....	55
---	----

Мирослава Ју. Карацуба МОТИВ ПЕРЕТВОРЕННЯ-МЕТАМОРФОЗ У НАРОДНИЈ БАЛАДИ ПІВДЕННИХ СЛОВ'ЯН.....	71
---	----

Јеленка Ј. Пандуревић ДРЕКАВАЦ У ФОЛКЛОРНОМ ИМАГИНАРИЈУ И МЕТАФОРИЧКИМ СТРУКТУРАМА КУЛТУРЕ ПАМЋЕЊА.....	85
---	----

Данијела М. Поповић Николић ФАНТАСТИЧНИ ЕЛЕМЕНТИ У ОБЛИКОВАЊУ ЛИКА СВЕТОГ ТОМЕ У СРПСКИМ БАСМАМА И АПОКРИФИМА.....	115
--	-----

II

Ана В. Вукмановић ТРАНСПОЗИЦИЈА МОТИВА МЕТАМОРФОЗЕ У РУЖУ: СУСРЕТУ ФОЛКЛОРА И ЗЕНИТИЗМА.....	137
--	-----

Сава Б. Дамјанов УЛАЗАК ВАМПИРА У СРПСКИ РОМАН.....	153
--	-----

Александра Д. Матић ПРИЧЕ О ВОДЕНИЦИ И МОДЕРНИ ДЕМОНИ.....	159
Александра М. Павловић <i>МНОГА НЕКА ПРИВИЂАЊА НАЛИЧНА ОВОМЕ СВЕТУ</i> ГАВРИЛА СТЕФАНОВИЋА ВЕНЦЛОВИЋА.....	171
Данијела Р. Петковић ВОЛШЕБНИ СВЕТ СМЕДЕРЕВСКОГ ГРАДА У РОМАНУ <i>ДЕСПОТ И ЖРТВА</i> ДОБРИЛА НЕНАДИЋА.....	183
Зоран М. Стефановић БАЈКА СРПСКА, ЧАРОБНИ НАПИТАК РУСКО-АМЕРИЧКИ: ПРЕОБРАЖАЈ БАШ-ЧЕЛИКА ИЗ ФОЛКЛОРА У СТРИП И ФИЛМ	201
Бошко Ј. Сувајић ВАМПИР НА СЦЕНИ – ПОСЛЕ 90 ГОДИНА.....	239
Предраг Б. Тодоровић ФАНТАСТИКА ХОРОРА У ПРИПОВЕТКАМА МИЛОВАНА ГЛИШИЋА <i>НАГРАИСАО</i> И <i>БРАТА МАТА</i>	261
Тијана Д. Тропин ЛИК КРАЉЕВИЋА МАРКА У САВРЕМЕНОЈ ЕПСКОЈ ФАНТАСТИЦИ.....	273

III

Дејан В. Ајдачић ФОЛКЛОРНИ ЖАНРОВИ И ЊИХОВИ ПРЕОБРАЖАЈИ У ПРИКАЗИМА ДЕМОНА У СЛОВЕНСКИМ КЊИЖЕВНОСТИМА 19. ВЕКА.....	291
Ненад Дж. Благоевич ПРОБЛЕМА ОТНОШЕНИЯ ФАНТАСТИЧЕСКОГО И АЛЛЕГОРИЧЕСКОГО В РОМАНАХ ПЕЛЕВИНА <i>EMPIRE “V”</i> И <i>БЭТМЕН АПОЛЛО</i>	307

Елена Борисова НАСЛЕДСТВОТО НА БОГОМИЛИТЕ КАТО МЕТАФИЗИЧНО ПЪТУВАНЕ КЪМ СЕБЕ СИ В РОМАНА НА ЕМИЛ АНДРЕЕВ <i>ЛУДИЯТ ЛУКА</i>	319
Алла В. Демченко АНТИУТОПІЧНА ПОВІСТЬ <i>ОЧАМИМРЯ</i> О. ІРВАНЦЯ: ПОСТМОДЕРНІСТСЬКА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ФОЛЬКЛОРНИХ ЖАНРІВ.....	335
Зорица Н. Терговић-Јоксимовић СЛОВЕНСКИ КОРЕНИ <i>АМЕРИЧКИХ БОГОВА</i>	345
Елена Н. Ковтун <i>КАНОН</i> И ІНТЕРТЕКСТ <i>ПОСМЕРТНОГО БЫТИЯ</i> В ФАНТАСТИКЕ ХХ–ХХІ ВВ.: К ПОСТАНОВКЕ ПРОБЛЕМЫ....	361
Tetiana Riazantseva SLAVIC FOLKTALE CHARACTERS IN SERHIY OKSENYK'S FANTASY TRYLOGY <i>WALKING, FLYING, FLOATING</i>	381
Roman Sapeńko FANTASTYCZNOŚĆ W KONTEKŚCIE KONCEPCJI MITU ALEKSEGO ŁOSIEWA.....	389
Bogdan Trocha RENARRACJE SŁOWIAŃSKICH MOTYWÓW LUDOWYCH WE WSPÓŁCZESNEJ FANTASTYCE.....	401
Marzanna Uździcka <i>BAŚŃ NAD BAŚNIAMI</i> WOJCIECHA HRABIEGO DZIEDUSZYCKIEGO – PIERWSZA MITOLOGIA SŁOWIAN?.....	419
Лариса Л. Фиалкова АЛЬТЕРНАТИВНОЕ СЛАВЯНСКОЕ ФЭНТЕЗИ АМЕРИКАНСКИХ ПИСАТЕЛЕЙ.....	439
Тетяна В. Хайдер ФОЛЬКЛОРНІ МОТИВИ В ТВОРАХ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПИСЬМЕННИЦІ ЛАДИ ЛУЗИНОЇ.....	461

Тетяна О. Цепкало
РИТУАЛЬНО-МІФОЛОГІЧНА СВОЄРІДНІСТЬ ПОЕЗІЇ ВІРИ
ВОВК.....477

Наталія С. Чаура
ФОЛЬКЛОРНИЙ ДИСКУРС У КОНТЕКСТІ ЧАСОПИСУ *КУР'ЄР*
КРИВБАСУ.....483

Марија М. Шаровић
МОТИВИ ФОЛКЛОРНЕ ФАНТАСТИКЕ У РОМАНУ *ВРЗИНО*
КОЛО МАРИНЕ АХМЕДОВЕ.....493

САВРЕМЕНА СРПСКА ФОЛКЛОРИСТИКА VIII
Зборник радова

Издавач

Удружење фолклориста Србије
Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“
Центар за културу „Вук Караџић“ у Лозници

За издавача

др Бранко Златковић
проф. др Александар Јерков
мр Снежана Нешковић Симић

Превод резимеа на енглески језик
Данијела Митровић

Лектура

Свјетлана Манигода

Графички дизајн

Наташа Матовић
Матеа Милошевић

Припрема за штампу

Матеа Милошевић

Штампа

„Новитет“, Лозница

Тираж

300

Београд – Тршић, 2020.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

САВРЕМЕНА српска фолклористика VIII:
ISBN-978-86-7301-149-3

COBISS.SR-ID